

Ε. Θ. ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ/Ι. ΜΠΟΤΟΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΡΙΖΟΥ ΡΑΓΚΑΒΗ
Χειρόγραφος Κώδιξ αρ. 35. Από το αρχείο της οικογένειας Ραγκαβή
 Αθήνα, Κέντρον Ερεύνης Ιστορίας Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών 1997,
 S. 325, 13 Abb. auf Taf.

Η ολοένα αυξανόμενη απόσταση μας από τους γλωσσικούς αγώνες και η σταδιακή αποϊδεολογικοποίηση της ελληνικής ιστορίας του 19ου αιώνα οδήγησαν και οδηγούν σε μια νηφαλιότερη και αντικειμενικότερη αντιμετώπιση και αξιολόγηση της καθαρογλωσσικής λογοτεχνίας του 18ου και 19ου αιώνα και σε μια δικαιότερη αναψηλάφηση των προσωπικοτήτων, που σφράγισαν με την παρουσία τους την πνευματική ζωή της εποχής. Ένας από τους πολυτίτορες και *homines universales* στο κρατίδιο της απελευθερωμένης Ελλάδας, ανάμεσα στον άχαρο ρόλο του χαϊδεμένου παιδιού ενός πατερναλιστικού ρομαντικού φιλελληνισμού και τον ακόμα πιο άχαρο της νέας ενοχλητικής φιγούρας στη σκακιέρα των Μεγάλων Δυνάμεων γύρω από το Ανατολικό Ζήτημα, είναι ο Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892) από τη γνωστή φαναριώτικη οικογένεια, ποιητής και συγγραφέας, αρχαιολόγος, καθηγητής πανεπιστημίου, πρεσβευτής και πολιτικός, ο οποίος με την πολυσχιδή και ακούραστη δραστηριότητά του έχει αφήσει άφθονα ίχνη σε δεκαετίες ολόκληρες της νεοελληνικής ιστορίας και του νεοελληνικού πολιτισμού. Αυτό το νέο ενδιαφέρον για τους στυλοβάτες του κράτους και της κοινωνίας στην απελευθερωμένη μικρή Ελλάδα τεκμηριώνει και η μονογραφία του Ε. Θ. Σουλογιάννη, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892). Η ζωή και το έργο του*, Αθήνα, Αρσενίδης 1995. Στην ανά χειρας μονογραφία παρουσιάζεται ένας χειρόγραφος κώδικας σε διπλωματική έκδοση, ο οποίος περιήλθε στην κατοχή της Ακαδημίας Αθηνών το 1973 από δωρεά του εγγονού του, και γίνεται τώρα προσιτός σ' ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό· ο κώδικας αυτός υπογραμμίζει ακόμα περισσότερο την εικόνα του ακούραστου και πολυπράγμιου ανδρός, ο οποίος κινείται συνεχώς σε τελείως διαφορετικούς χώρους και αναπτύσσει δραστηριότητες σε τελείως διαφορετικά επίπεδα. Η εισαγωγή (σσ. 5-10) αναλύει το περιεχόμενο του κώδικα και δίνει μια κωδικολογική περιγραφή· στα έγγραφα βρίσκονται και σχόλια του εγγονού του, τα οποία αναφέρονται σε υποσημειώσεις. Ακολουθούν βιογραφικές πληροφορίες, αντλημένες από τα τετράτομα *Απομνημονεύματά του* (σσ. 11-14). Την παιδική του ηλικία περνάει ο Ραγκαβής στην Πόλη, ύστερα στο Brasov της Τρανσυλβανίας και στην Οδησό· το 1825 έρχεται για σπουδές στο Μόναχο (προστατευόμενος του φιλέλληνα Friedrich Thiersch, που ήταν καθηγητής πανεπιστημίου εκεί), όπου σπουδάζει θετικές επιστήμες, αγγλικά και μουσική. Μετά το 1830 διορίζεται στη «Γραμματεία επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδύσεως» (δηλαδή στο Υπουργείο Παιδείας), το 1833 μετακομίζει στην Αθήνα και ιδρύει το πρώτο φιλολογικό περιοδικό «*Ιρις*», είναι ανάμεσα στα ιδρυτικά μέλη της «Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας» (1836), της «Αρχαιολογικής Εταιρείας» (1837), από το 1844 ως το 1867 είναι ο πρώτος καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Σ' αυτή τη φάση είναι μέλος 32 διαφορετικών δημόσιων και πολιτιστικών συλλόγων και οργανώσεων. Το 1848 συνοδεύει τον Αυστριακό πρέσβη Prokesch von Osten στο ταξίδι του στην Πελοπόννησο, το 1849 ιδρύει το περιοδικό

«Πανδώρα», το 1853 τον «Spectateur d' Orient». Το 1854 συμμετέχει στις ανασκαφές στο Ηράκλειο του Αργούς, το 1856 γίνεται βουλευτής του πανεπιστημίου. Ταξίδια τον οδηγούν σ' όλη την Ευρώπη, συντάσσει το γνωστό «Υπόμνημα» για το συνέδριο του Παρισιού το 1856. Το 1861 ιδρύει την εφημερίδα «Ενωμία». Το 1867 ορίζεται πρεσβευτής στη Washington, το 1868 στο Παρίσι, το 1869 στην Κωνσταντινούπολη, το 1871-73 πάλι στο Παρίσι· το 1874 στέλνεται πρεσβευτής στο Βερολίνο, μετά τη διάλυση της ελληνικής πρεσβείας το 1875 μένει εκεί ως το 1887, όπου αναπτύσσει σε προχωρημένη ηλικία σημαντική συγγραφική δραστηριότητα. Το 1887 επιστρέφει στην Αθήνα, όπου πεθαίνει το 1892.

Στη σελ. 15 δίνεται το γενεαλογικό δέντρο της οικογένειας: με τη γυναίκα του Καρολίνα Skene (1818-1878) είχε 12 παιδιά. Στις σελ. 16-29 ακολουθεί η εργογραφία σε μορφή χρονολογικού πίνακα, η οποία συμπελαμιβάνει συνολικά 222 λήμματα: λογοτεχνικά έργα, αρχαιολογικές πραγματείες, φιλολογικά-γλωσσολογικά μελετήματα από την ελληνική αρχαιότητα έως σήμερα, ιστορικές μελέτες, όπως και επιστημονικά Διάφορα (φιλοσοφία, ιστορία της φύσης, μουσική κτλ.). Η εργογραφία ακολουθεί δικές του πληροφορίες που δίνει στα «Απομνημονεύματα» (1894, 1895 και 1930), όπως και στα «Άπαντα» (10 τόμ. Αθήνα 1874-1882, τόμ. 11-19 Αθήνα 1884-1889). Εδώ μας ενδιαφέρουν κυρίως τα θεατρικά του έργα και οι ενέργειές του για την ίδρυση Εθνικού Θεάτρου: σχέδιο τραγωδίας «Πύραμος και Θίσιβη» 1825 (στο αρχείο), «L' exil de l' amour» έμμετρο δράμα 1825 (στο αρχείο), το 1825 μετάφραση του πρώτου μέρους των «Φοινισσών» (Άπαντα, τόμ. 2, σσ. 220-243), 1829 «Φροσύνη» τραγωδία (τόμ. 3, σσ. 219-374), 1833 «Γάμος άνευ νύμφης» κωμωδία (τόμ. 4, σσ. 375-437, το 1843 ως «Μνηστήρ της Αρχοντούλας»), 1845 «Του Κουτρούλη ο Γάμος» κωμωδία (τόμ. 4, σσ. 219-328), 1849 μετάφραση της «Αντιγόνης» (τόμ. 5, σσ. 1-60), 1851 στον τόμο «Νέα Πούηματα» δημοσιεύονται δύο τραγωδίες, «Κόρσος» και «Αλέξανδρος ο Φερσάιος» καθώς και μια μετάφραση της «Ανδρομάχης» του Ραζίνα, 1860 μια μετάφραση των «Νεφελών», 1871 «Δούκας» βυζαντινή τραγωδία (Άπαντα, τόμ. 3, σσ. 6-216) [1873 μια μετάφραση της «Jerusalem liberata» του Tasso, Άπαντα τόμ. 6-7], 1874 «Η παραμονή» δράμα (τόμ. 4, σσ. 5-217), «Διός επισκεψις» δράματιον (τόμ. 4, σσ. 330-410), 1875 μετάφραση της «Ειρήνης» (τόμ. 5, σσ. 162-242), «Τα όρνεα» μετάφραση των «Ορνιθών» του Αριστοφάνη (τόμ. 5, σσ. 244-360), εκτενέστατος πρόλογος για τις μεταφράσεις από την αρχαία δραματολογία, 1877 «Νάθαν ο Σοφός» μετάφραση του Lessing (τόμ. 8, σσ. 3-218), «Γουλιέλμος Τέλλος» μετάφραση του Schiller (τόμ. 8, σσ. 221-240), 1885 «Ιφιγένεια εν Ταύροις» μετάφραση του Goethe (τόμ. 12, σσ. 275-380), 1885 «Ιούλιος Καίσαρ» μετάφραση του Σαίξπηρ, 1885 «Πέροσα» μετάφραση του Αισχύλου (τόμ. 12, σσ. 222-274), 1887 «Φαύστος» μετάφραση του Goethe (τόμ. 19, σσ. 5-260). Και η δραματογραφία και η μεταφραστική δραστηριότητα για το θέατρο είναι απλώς μια λίστα των παρασημων και διακρίσεών του, ένας κατάλογος των χειρόγραφων σημειώσεών του, επανειλημμένοι λογαριασμοί και καταστάσεις εξόδων για τον κήπο του στο Μαρούσι, ένας κατάλογος της αλληλογραφίας του στο χρονικό διάστημα 1845-47. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θεατρολογία έχουν τα έγγραφα 5 και 6 για την ίδρυση Εθνι-

Στις σελ. 30-40 αναλύονται κατά περιεχόμενο, παραλήπτη και σκοπό συνολικά 90 έγγραφα, κυρίως επιστολές της αλληλογραφίας του, που συναποτελούν τον ανέκδοτο κώδικα. Στις σελ. 49-301 ακολουθούν τα ίδια τα έγγραφα, σε διάφορες γλώσσες, κυρίως ελληνικά και γαλλικά, αλλά και γερμανικά. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ήδη τα πρώτα έγγραφα: μια λίστα των παρασημων και διακρίσεών του, ένας κατάλογος των χειρόγραφων σημειώσεών του, επανειλημμένοι λογαριασμοί και καταστάσεις εξόδων για τον κήπο του στο Μαρούσι, ένας κατάλογος της αλληλογραφίας του στο χρονικό διάστημα 1845-47. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη θεατρολογία έχουν τα έγγραφα 5 και 6 για την ίδρυση Εθνι-

κού Θεάτρου και την ανέγερση σχετικού κτιρίου από το έτος 1874: ο Ραγκαβής δίνει λεπτομερειακές οδηγίες για τη λειτουργία του, καταρτίζει κανονισμό, αναλύει τη δομή της διοίκησής του και συγκροτεί προσωρινό προϋπολογισμό· σε συνοδευτική επιστολή προς τον Κ. Ζάππα, ο οποίος προσφέρθηκε να καταβάλει τη δαπάνη του εγχειρήματος, εξηγεί καταλείπώς το σχέδιό του (σσ. 57-73). Περιγράφει την κατάσταση του θεάτρου στην Αθήνα με μελανά χρώματα: «Θέατρον του ονόματος άξιον εις ουδέν μέρος της Ελλάδος υπάρχει. Το εν Αθήναις, ρυπαρόν, μικρόν, δια σπουδαίας παραστάσεις όλως απρόσφορον, κείται εις μίαν εσχάτιάν της πόλεως, όπου η φοίτησίς του είναι δύσκολος, και έχει το θεμελιώδες ελάττωμα ότι τα θεωρεία αυτού εισίν ιδιόκτητα, και επομένως δεν έχει το Θέατρον εισόδημα απ' αυτών. Και οικοδόμημα δε αν υπήρχε, δεν υπάρχουν ηθοποιοί ικανοί να ελκύωσι θεατάς και να φέρωσι επομένως εισοδήματα ώστε και αυτούς θα έχη να πλάση ο νέος ιδρυτής, εν ώ ουδ' η υπηρεσία αυτή ωφείλετο ες τον Ηρώδη, διότι τότε πλείστοι ήσαν κατηρητισμένοι ηθοποιοί. Προσέτι ήδη η δραματική τέχνη και ποιήσις είναι εις τα σπάργανά της εις την νέαν Ελλάδα. Αύτη πρέπει ν' αναγεννηθή, και τούτο είναι το πρώτιστον πρόβλημα το ιδρυθησομένου Θεάτρου» (σ. 65). Το θέατρο χρειάζεται για ένα έθνος, όπως η Ακαδημία και το Πανεπιστήμιο. Το άρθρο Η' του σχεδίου προβλέπε και την ίδρυση Δραματικής Σχολής: ο Ραγκαβής δίνει ιδιαίτερη έμφαση σ' αυτήν: «...πρέπει δηλαδή να μορφωθώσι καλοί ηθοποιοί και υποκριταί. Από του ενθερμοτέρου εθνικού ζήλου δυσκόλως δύναται ν' απαιτηθή το να θυσιάζη τις πάσας τας εσπέρας ίνα παρευρίσκηται εις παραστάσεις αίτινες, διά την ατεχνίαν των ηθοποιών, ουδέν έχουσι το επαγωγόν. Η μόρφωσις ηθοποιών είναι δυσχεροστάτη εις μέρος όπου, ως παρ' ημίν, δεν υπάρχουν προσεχείς θεατρικά παραδόσεις. Η τέχνη του ηθοποιού είναι κυρίως μιμητική, και εν Ευρώπη οι άριστοι ηθοποιοί μορφούνται μμούμενοι τους προγενεστέρους των, και τελειοποιώσι τον τρόπον αυτών. Αλλ' οι ημέτεροι ουδένα έχουν να μιμηθώσι, και διά τούτο μετά τόσων ετών προσπαθείας ακόμη ουδ' ένα μέτριον καν θίασον έχομεν» (σ. 67). Οι πρώτοι νέοι ηθοποιοί λοιπόν να σταλούν για σπουδές στο εξωτερικό. Προβλέπει και σχολή μουσικής για τη θεατρική ορχήστρα κτλ. Όπως είναι γνωστό, τα σχέδια αυτά ποτέ δεν υλοποιήθηκαν.

Τα περισσότερα έγγραφα που αφορούν την πολιτική και τα ιστορικά γεγονότα των παραγμένων εκείνων χρόνων συντάχθηκαν στο Βερολίνο και είναι γραμμένα στα γαλλικά. Μόνο η αλληλογραφία με την Αρχαιολογική Υπηρεσία γίνεται στα ελληνικά. Εξάιρεση αποτελεί το έγγραφο αρ. 18, προσχέδιο μιας μελέτης για την Εθνική Οικονομία, που είναι γραμμένη στα γερμανικά (σσ. 105-116), τελείως άγνωστο έως τώρα· η σκοπιμότητα αυτού του εγγράφου, γιατί γράφτηκε και σε ποιον τελικά απευθύνεται, δεν μπόρεσε να διαλευκανθεί. Το έγγραφο αρ. 24 (στα γαλλικά) αποτελεί μιαν απάντηση σε κριτική του E. Legrand για την «Histoire littéraire de la Grèce moderne» (σσ. 127 εξ.). Το έγγραφο αρ. 26 (Βερολίνο 1882) προς τον Mr. Sobernheim αναφέρει, πως το Burgtheater της Βιέννης (αυτό πρέπει να σημαίνει το «Bnytheater» στη σελ. 133, αλλά ακόμα και στην περιγραφή του περιεχομένου του εγγράφου σ. 35) και ο διευθυντής του M. Wilbrand δεν δέχτηκαν τη γερμανική μετάφραση του «Δούκα» (από τον Ellissen) για ανέβασμα· ο Ραγκαβής υπερασμίνεται το βυζαντινού θεμάτος και συγκρίνει το έργο του με τις ιστορικές τραγωδίες του Σαίξπηρ.

Και το έγγραφο αρ. 32 (Βερολίνο 1875) προς τον Γεωργάκη Βασιλείου καταπιάνεται με το θέμα του Εθνικού Θεάτρου και υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της ύπαρξης ενός τέτοιου ιδρύματος στην Αθήνα. «Εις τας εφημερίδας βλέπω ότι εξελέγητε πρόεδρος της

επιτροπής ήτις θα σκεφθή και ενεργήση περί του νέου Θεάτρου και χαιρώ, διότι πάντοτε τα μέγιστα ενδιαφερόμενοι περί του ζητήματος του Θεάτρου, εις υμιάς δύναμαι να είπω τας ιδέας και την έποψίν μου, και να εννοηθώ. Το Θέατρον, το εθνικόν δηλαδή θέατρον, θεωρώ ως ένα των ισχυροτέρων μέσων εθνικής προόδου, δόξης, και ακόμη ελληνικού προσηλυτισμού. Το θέατρον ενεργεί επί των ηθών, είναι το σχολείον των ηυξημένων, είναι ο άμβων και η εστία του εξευγενισμού. Προσέτι η δραματική ποίησις είναι το ευγενέστερον άνθος της φιλολογίας, και την αρχαίαν Ελλάδα εδόξασαν ο Αισχύλος και ο Σοφοκλής ουχ ήττον ή οι ευκαθέστεροι αυτής στρατηγοί. Δι' ημάς, τους πατέρας του δράματος, έσται αίσχος να μη έχωμεν ουδέ πενιχράν και σκηνήν διά τας αποπειράς αναγεννήσεως της δραματικής ποιήσεως παρ' ημίν. Τέλος, αν κατορθώσωμεν να έχωμεν δραματολόγιον (οποίον και ήδη δεν λείπει, και θα γίνη πληρέστερον, αν έχωμεν σκηνήν), και να μορφώσωμεν καλούς ηθοποιούς, αυτοί θέλουσι περιτρέχει όλα τα μέρη όπου υπάρχει Ελληνισμός, όπου ο Ελληνισμός πολεμείται, και θέλουσιν είσθαι τα ασυγκρίτως δραστηριώτατα όργανα ελληνικού προσηλυτισμού. Διά τούτους όλους τους λόγους θεωρώ την ύπαρξιν εθνικού θεάτρου ως μίαν των πρώτων εθνικών αναγκών, και πέπειμαι ότι αν την έποψιν ταύτην και υμείς συμμερισθήτε, θέλετε καταβάλει πάντα υμών τον πατριωτικόν ζήλον υπέρ της επιτυχίας της επιχειρήσεως» (σ. 146). Ο Ραγκαβής ήταν πρόεδρος στην Κωνσταντινούπολη κι έχει ζήσει τη ζωντάνια του ελληνικού θεάτρου εκεί: το βλέπει και ως πολιτικό μέσον· κλιμάκια του νέου Εθνικού Θεάτρου να περιοδεύουν σ' όλη τη Μέση Ανατολή, όπως το κάνουν ήδη τα μπουλούκια της εποχής του. Στη συνέχεια αναπτύσσει και πάλι τη δική του πρόταση, η οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική ανεξαρτησία του νέου οργανισμού.

Ακολουθούν επιστολές προς τους πρωθυπουργούς και υπουργούς εξωτερικών της εποχής: στον Κουμουνδούρο, το βασιλιά (στα γαλλικά), στο Δεληγιώργη, Δηλιγιάννη, Λουριώτη και στον Τρικούπη. Το έγγραφο αρ. 79 αποτελείται από νομικό προσχέδιο για την ίδρυση Ακαδημίας (σσ. 267 εξ.), το έγγραφο αρ. 80 καθορίζει τις εκλογές ακαδημαϊκών κτλ. (σσ. 275 εξ.). Άλλη επιστολή (Βερολίνο 1887) προς τον ΣΥγγρό αναφέρεται και πάλι στην ίδρυση του Εθνικού Θεάτρου (αρ. 84, σσ. 287 εξ.): «Λίαν αξιότιμε φίλε και κύριε, / Όπως εσχάτως περιήλθε μόνον εις γνώσιν μου ότι υμείς ανελάβατε την αποπεράτωσιν και τον καταρτισμόν του Εθν. Θεάτρου εν Αθήναις. Εις το άκουσμα ελληρώθην χαράς, διότι το έργον θεωρώ εγώ και, ως έν των αναγκαιοτάτων, των υποσχομένων μέγα όφελος εις την πατρίδα, αληθή δόξαν εις τον μέλλοντα να φέρη αυτό εις αίσιον πέρας. Ούτω σκεπτόμενος, έχω γράψει προ 13 ετών διά μακρών εις τον Κ. Κων. Ζάπταν, ίνα τον παρακινήσω ν' αναλάβη αυτό: αλλ' άλλα επιρροαί τον έπεισαν αντί τούτου να ιδρύση το Παρθενωγωγείον εις Κωνσταντινούπολιν... Άλλως έχη το του Θεάτρου, περί ου επιτρέψατέ μοι να σας εκθέσω την εμίν δόξαν. Το Θέατρον διά την Ελλάδα δεν είναι ό,τι και ως αλλαχού, αλλά τι ό,τι ευγενέστερον και υψηλότερον. Εν Αθήναις ίδρυσαν και εδόξασαν το Θέατρον διδάσκαλοι, ο Σοφοκλής, ο Ευριπίδης, ο Αριστοφάνης κλπ.» (σ. 287). Βέβαια τέτοια μεγαλεία δεν υπάρχουν σήμερα: «αλλ' οιακρά, νομίξω, θα ηλέγγετο η παρακμή του Ελληνισμού, αν η πεπολιτισμένη και την κλασσικήν αρχαιότητα θαυμάζουσα Ευρώπη έβλεπε την Ελληνικήν σκηνήν παριστώσαν μόνον ή προ πάντων τα μελοδραμάτα της vaudeville και τα τοιαύτα, και ο Ελληνισμός ουδέν θα ωφελείτο εκ τούτου του Θεάτρου, ό θα επέιχε μόλις ανωτέραν τινά τάξιν των προς τέρψιν ιδρυομένων θεάτρων των νευροσπάστων (marionettes). Αλλά κατ' εμέ το Ελληνικόν Θέατρον, το κεντρικόν θέατρον των Αθηνών, δύναται και πρέπει να καταρτισθή εις αληθώς εθνικόν,

σκοπόν έχουν την εμφύχωση και καλλιέργειαν της δραματοουργίας της Ελλάδος, και δι' αυτής τον εξευγενισμόν της γλώσσης και της ηθικής διανοίας την ύψωσιν. Το θέατρον ούτως είναι διά την νέαν Ελλάδα ο ναός της ποιήσεως και το διανοητικόν και ηθικόν του έθνους εκπαιδευτήριον» (σ. 287). Και επανέρχεται πάλι στο θέμα, που το θεωρεί το σπουδαιότερο, της οικονομικής ανεξαρτησίας του νέου ιδρύματος. Ορίζει και τα του ρεπερτορίου: «Το Εθνικόν Θέατρον, πρέπει, φρονώ, να είναι αποκλειστικώς προωρισμένον α) εις προϊόντα της εθνικής φιλολογίας, αυστηρώς ελεγχόμενα υπό καταλλήλου επιτροπής β) κατά δεύτερον λόγον εις μεταφράσεις αριστουργημάτων ξένων φιλολογιών (τραγωδιών, κωμωδιών, δραμάτων), επίσης μετά σκληράν εξέτασιν και ως προς τα πρωτότυπα και ως προς την μετάφρασιν» (σ. 289). Παρατηρούμε ότι ακριβώς αυτό το σκοπό υπηρετεί με το όψιμο μεταφραστικό του έργο των κλασικών της Ελληνικής και Ευρωπαϊκής δραματοουργίας. Συνεχίζει: «Αποκλείω, διά την αρχήν καν, και επί τινα έτη, το μελόδραμα 1) το μεν ξένον ουχί τόσοσιν διότι είναι ξένον (καθ' ότι η μουσική, η καλή και ευγενής, δύναται, να θεωρηθή ως κοσμοπολίτις), όσον διότι είναι πολυέξοδον, και οι δόξαμοι αιδοί αμφοτέρων των γενών θ' απαιτώσι μισθούς δυσαναλόγους προς τα εισοδήματα του ημετέρου θεάτρον, και απορροφώντας αυτά, ώστε να μη εναπολείπονται διά τας κυρίως σπουδαίας εθνικάς παραστάσεις. Διά το μελόδραμα α) χρησιμοποιήσεται το Θέατρον Σανσόνη, χωρίς το Εθνικόν ν' αναμίγνυται εις αυτάς τας εργολαβίας. Το πολύ, αν έχη εσπέρας ελευθέρας ας το ενοικιάζη ή και δανεϊζή μόνον την σκηνήν του, 2) το δε εγχώριον μελόδραμα δεν υπάρχει εισέτι. Το Ωδειόν θέλει καταρτίσει αυτό. Το Ωδειόν θέλει εμφυχωθή υπό της υπάρξεως του Εθνικού Θεάτρον, και πιθανώς θέλει συγχωνευθή μετ' αυτού. Άμα δ' υπάρξη μελόδραμα εθνικόν, τότε εννοείται ότι πρέπει και αυτό να γίνη δεκτόν εις την εθνικήν σκηνήν, καθ' όσον έσται και πολύ του ξένου ολιγοδαπανώτερον» (σ. 289). Μερικές από τις ιδέας αυτές είναι αξιοπρόσεκτες: ο Ραγκαβής συμμερίζεται τη γενική αποστροφή της инτελλιγκέντσιας της εποχής προς την ιταλική όπερα, αλλά όχι για λόγους ιδεολογικούς αλλά και πρακτικούς: έχει διαγνώσει σωστά την αιτία της κακοδαμονίας των λυρικών σκηνών στην Ελλάδα, τη συμφωνία με τον impresario (που δεν τηρείται και ποτέ, μιλάει για «εργολαβία») και τα έξοδα για τις καλές φωνές. Προβλέπει την ένταξη της «εθνικής» σχολής της ελληνικής μουσικής στο ιδεολογικό πλαίσιο του Εθνικού Θεάτρον. Και δίπλα στην οικονομολογική σκέψη υπάρχει και η πολιτική: «Η ιδέα μου, βλέπετε, εστί να καταστή το Εθνικόν Θέατρον ισχυρόν όργανον διανοητικής και εθνικής αναπτύξεως του Ελληνισμού, και εθνικής δόξης, ήτις κατά πρώτον θέλει απαγαζέει επ' εκείνον όστις θέλει προπαγανδίσει προς επίτευξιν της μεγάλης ταύτης ιδέας. Κατ' εμέ το μέλλον της Ελλάδος εξαρτάται κυρίως και σχεδόν αποκλειστικώς εκ της υπολήψεως ήν θέλει εμπνεύσει εις τα άλλα έθνη περί της αναπτύξεως ης είναι δεκτική εν τω πολιτισμώ, και το περι ου πρόκειται έσται εν των ισχυροτέρων δειγμάτων αυτής» (σ. 289). Εδώ συνδυάζει πλέον όλες τις ιδιότητες του: έτσι δεν προκαλεί έκπληξη, πως στη συνέχεια μπαίνει και ο αρχαιολόγος στην υπηρεσία του Εθνικού Θεάτρον: προτείνει να κατασκευασθεί η σκηνή του Ηρωδείου («προχείρως και ολιγοδαπάνως»), «ούτως ώστε άπαξ κατά μήνα να δίδωνται εκει (ή εν πρωτοτύπω ή εν καταλλήλω μεταφράσει, περι ης άλλοτε πλείονα) έν των δραμάτων των κλασικών ημών ποιητών. Παράλειπον τι θα ην τούτο το άριστον αποτέλεσμα εφ' ημών αυτών και της διαπλάσεως της εθνικής φιλοκαλίας, δεν ισχυρίζομαι μόνον ότι θ' απετέλει ισχυράν εντύπωσιν εν Ευρώπη, και ότι πανταχόθεν λόγιοι και μη θα συνέρρεον να βλέπωσι τραγωδιαν του Ευριπίδου ή κωμωδιαν του Αριστοφάνους διδασκομένον εν Αθήναις, εν θεάτρω αρχαίας οικοδομής» (σ. 289 εξ.). Έχει προβλέψει

δηλαδή όχι μόνο τις παραστάσεις του Μιστριώτη, αλλά και το φεστιβάλ των Αθηνών! Νομίζω πως η θεωρητική επιχειρηματολογία γύρω από τα φεστιβάλ αρχαίου θεάτρου δεν έχει αλλάξει και πολύ έκτοτε.

Το έγγραφο αρ. 87 περιέχει μια λίστα των βιβλίων που διάβασε στα χρόνια 1846 και 1847 (σ. 297). Το έγγραφο αρ. 89 αποτελεί έναν κατάλογο των μεταφράσεων των έργων του σε ξένες γλώσσες, μερικές φορές από τον ίδιο, κυρίως στα γερμανικά και γαλλικά, αλλά και αγγλικά (σσ. 299 εξ.). Περιορίζομαι στα θεατρικά έργα, τα οποία περιέργως πως αναφέρονται στα «Ποιήματα» και τα «Διηγήματα», χρησιμοποιώντας τους δικούς του τίτλους: στην κατηγορία «Ποιήματα»: «Δούκας» Ellissen στα γερμανικά, «Παραμονή» Ellissen στα γερμανικά, «Κουτρούλης» ο ίδιος και ο Sanders στα γερμανικά, στην κατηγορία «Διηγήματα»: «Γάμος Κουτρούλη» Sanders-Schottländer στα γερμανικά, «Παραμονή» Ellissen-Schottländer στα γερμανικά, «Δούκας» Ellissen-Schottländer στα γερμανικά.

Ο τόμος κλείνει με ένα ευρετήριο ονομάτων (σσ. 303-310) καθώς και μερικές φωτογραφίες (σσ. 314-325). Η δημοσίευση των εγγράφων του ανέκδοτου κώδικα από το οικογενειακό αρχείο των Παγκαβήδων φέρνει στο φως νέα στοιχεία, τα οποία ενισχύουν ακόμα περισσότερο γενικά την εικόνα του δραστήριου πολυίστορα και ειδικά του ανθρώπου που υπηρέτησε με πάθος την υπόθεση του Εθνικού Θεάτρου, τόσο στην πρωτότυπη δραματογραφία όσο και στη μετάφραση των κλασικών της Ελλάδας και της Ευρώπης, καθώς και με νομικά προσχέδια που προβλέπουν την ίδρυση και οργάνωση του ιδρύματος, τη λειτουργία και την αποστολή του, την οικονομική του περιφρούρηση και την ιδεολογική του ταυτότητα. Δεν είναι τυχαίο, ότι για το Παγκαβή η ύπαρξη Εθνικού Θεάτρου ήταν πρωτίστως μια πολιτική ανάγκη (αυτό ισχύει, πάνω κάτω, για όλους τους βαλκανικούς λαούς, βλ. Β. Πούγνερ, *Η ιδέα του Εθνικού Θεάτρου στα Βαλκάνια του 19ου αιώνα. Από το θέατρο του εθνικισμού στο εθνικό θέατρο*, Αθήνα 1993).

ΒΑΑΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ

ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ Ι. ΚΑΚΟΥΡΗ

Προαισθητικές μορφές θεάτρου

Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας» 1998 (πρώτη έκδοση 1946),

σελ. 192, 8 εικ. σε πίν., 14 εικ. στο κείμενο.

Ο εκδοτικός οίκος «Εστία» είχε την ευτυχή έμπνευση να αναπτύσσει ένα από τα πρωτοποριακά βιβλία της Κατερίνας Κακούρη για τη γέννηση του θεάτρου από τα δρώμενα, το οποίο, παρά την περιορισμένη απήχηση που είχε τότε, τυπωμένο αμέσως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και μέσα στους εμφύλιους σπαραγμούς, αποτελούσε ωστόσο μια μεγάλη πρόοδο στο ερευνητικό ζήτημα της καταγωγής του θεατρικού φαινομένου, που απασχολούσε θεατρολόγους, κλασικούς φιλόλογους και εθνογράφους από την αδήχτη του αιώνα. Επειδή ήταν γραμμένο στα ελληνικά, δεν είχε και διεθνή απήχηση και ανάγνωση, αν και, την ιστορική στιγμή εκείνη, ήταν το καλύτερο που υπήρχε. Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνεται προσιτό ένα ιστορικό τεκμήριο στη σχετική συζήτηση, αν και σήμερα είναι πιο εμφανή τα σημάδια του χρόνου και οι εγγενείς αδυναμίες της εργασίας, από θεωρητική άποψη, πιο έκδηλες. Ίσως δεν έπρεπε να ανατυπωθεί χωρίς κατατοπιστικό πρόλογο.